

- у приватних щоденниках першої половини 18 ст.: *тамъ за скопщину взято у Киселка конь а кобилка* (1733, Хан., 129); *чрезъ которого писано до Козачинского и послано въ домъ палубъ и два конѣ також хомутъ и шлея* (1743, Хан., 209).

У різножанрових пам'ятках староукраїнської мови форми на *-но*, *-то* могли займати будь-яку позицію в реченні щодо імен у формі називного (відмінного від знахідного) відмінка. У випадках препозиційного розміщення форм на *-но*, *-то* імена могли не координуватися, а з'являтися у свідомості мовця у вигляді однорідних перелічуваних предметів поступово, послаблюючи предикативні зв'язки.

Як засвідчують дані українських історичних пам'яток, випадки з порушенням узгодження не передували формуванню явища односкладності форм на *-но*, *-то*, а супроводжували його, кількісно та якісно не чинячи етапного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борковский В.И., Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка /В.И.Борковский, П.С.Кузнецов. – М.: Наука, 1965. – 555 с.
2. Борковский В.И. Синтаксис древнерусских грамот. Простое предложение /В.И.Борковский //Вопросы славянского языкознания. – Кн. 2. – Львов: Львовский гос. унив. – 1949. – С.5-101.
3. Никифоров С.Д. Глагол, его категории и формы в русской письменности второй половины 16 века /С.Д.Никифоров. – М.: Изд. АН СССР, 1952. – 344 с.
4. Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках /Д.С.Станишева. – София: Изд Болг. АН, 1966. – 295 с.
5. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк /Ф.П.Филин. – Л.: Наука, 1972. – 655 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

- АЖ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця 16 ст. (1582-158 рр.) Підг. до вид. М.К.Бойчук. – К.: Наукова думка, 1965.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею по разбору древних актов. – Ч. 1, т. 6, 10, 11; ч. 8, т. 3.
- Бер. – Лексикон словенороский Памви Беринди. – К.: Вид. АН УРСР, 1961.
- ВНд – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини 17 ст. (Збірник актових документів). – К.: Наукова думка, 1981.
- Г-14 – Грамоти 14 ст. – К.: Наукова думка, 1974.
- ДНРМ – Ділова і народно-розмовна мова 18 ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К.: Наукова думка, 1976.
- ПВК – Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов..- Т. 3. – К., 1852.
- Перетц –Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы 16-18 веков. Приложения /Сборник ОРЯС АН СССР. – Т. СІ. - ф 2. – Л., 1926.
- Рез. – Резанов В.І. Драма українська. І. Старовинний театр український. – Вип. 3. Шкільні дійства великоднього циклу. Додатки. – К., 1926.
- ССУМ – Словник староукраїнської мови 14-15 ст.: У двох томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1978.
- УЛ – Українська література 14-16 ст. – К.: Наукова думка, 1988.
- УП – Українська поезія середини 17 ст.. – К.: Наукова думка, 1992.
- Хан.– Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка (1727-1753 г.) /Изданіе редакціи «Киевской старины». – Кієвъ, 1887.

Стаття посвящена граматическим явлениям нарушения согласования между глагольными формами на *-но*, *-то* и именами в истории украинского языка, что сопровождали формирование объектных конструкций с предикативными формами на *-но*, *-то* в памятках разных стилей и жанров 14-18 вв.

Ключевые слова: предикативная форма на *-но*, *-то*; нарушение согласования между подлежащим и сказуемым; объектная конструкция.

The article deals with the grammatical questions of the uncoordinated constructions among the verb forms in «*-но*», «*-то*». Objective constructions in «*-но*», «*-то*». were formed by verbs and uncoordinated constructions in the Old Ukrainian texts of various styles and genres of the XIV-XVIII th. centuries.

Key words: Predicative forms in «*-но*», «*-то*», uncoordinated constructions, objective construction.

З ПІДРЯДНИМИ ЧАСУ

У статті в історичному аспекті розглянуто особливості співвідношення видо-часових форм дієслів-присудків у складнопідрядних реченнях з підрядними часу. З'ясовано їхню провідну роль у вираженні часових відношень у реченнях із загальночасовими сполучниками.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним часу, недиференційовані (загальночасові) сполучники, таксис, доконаний, недоконаний вид дієслова.

Для кваліфікації різновидів складнопідрядних речень з підрядними часу має значення вид (доконаний чи недоконаний), час (минулий, давноминулий, теперішній чи майбутній), спосіб дієслів-присудків головної і підрядної частин. Як зазначає А. П. Грищенко, найбільшою мірою граматичну специфіку складнопідрядних речень з підрядними часу визначають саме закономірності сполучуваності видо-часових форм присудків головної і підрядної частин у межах гіпотактичної конструкції [9 : 376]. Таке співвідношення східнослов'янські мови зберігають «незрівняно стійкіше» порівняно зі сполучниковою системою [19 : 482]. На думку Г. О. Золотової, «саме видо-часові форми дієслова – головний засіб організації тексту»: складні співвідношення і зв'язки явищ і водночас відчуття динаміки, розвиток потоку подій і структуруються насамперед видо-часовими ресурсами дієслів [11 : 8, 12]. В україністиці взаємодію видо-часових форм у структурі складного речення досліджували В. М. Русанівський, А. П. Грищенко; в інших слов'янських мовах – Р. Ружичка, Ю. С. Маслов, О. В. Бондарко, Г. О. Золотова та ін. Незважаючи на численні розвідки у цій царині, проблема видо-часових взаємозв'язків у складнопідрядному реченні є недостатньо вивченою. Окремо не досліджувалося, зокрема, видо-часове співвідношення дієслів-присудків у складнопідрядних реченнях часу (СПРПЧ) в історичному аспекті. Цим і зумовлений вибір теми пропонованої статті.

У сучасних дослідженнях співвідношення видо-часових форм дієслів у складному реченні розглядають як один із «центральных компонентів» незалежного таксису [22 : 240]. Увівши цей термін, Р. О. Якобсон так визначає це поняття: «Таксис характеризує повідомлюваний факт щодо іншого повідомлюваного факту безвідносно до факту повідомлення» [26 : 101]. Важливим при визначенні таксису є поняття єдності часового плану, тобто цілісності часового періоду, що включає в себе однорідність дій з погляду їх конкретності / неконкретності (узуальності, типовості, позачасовості). Усі позначувані дії «мають бути або конкретні, або неконкретні» [5 : 101]. Як зазначає О. В. Бондарко, при визначенні таксису слід урахувувати і цілісність предикативного комплексу, в рамках якого встановлюються таксисні відношення. Коли йдеться про ланцюг послідовних дій, що охоплюють ширші фрагменти тексту, то такі відношення розглядувані вже в межах категорії часового порядку [Там само : 102]. Таксисні відношення характеризують поєднання форм, тобто хронологічні співвідношення: таксисною є сема впорядкованості однієї дії щодо іншої, саме їх «ланцюжкової» послідовності «в тому порядку, що відповідає порядку їх називання в цьому тексті» [14 : 26].

Час дієслова¹⁰ (предиката) співвідносний не з моментом мовлення, а пов'язаний («релятивний, таксисний») з часом іншого предиката відповідно як одночасний чи різночасний [12 : 219]. Збігання / не збігання в часі (коли йдеться про таксисні відношення) мало чим відрізняється від категорії часу, що також виявляє одночасність / різночасність між двома подіями [Там само : 334]. Така синонімічність понять простежується за умови, якщо час інтерпретований «на вісі часу подієвого» [Там само]. Як синонімічні часові (таксисні) відношення одночасності / різночасності між діями розглядає і О. В. Бондарко [22 : 237]. Водночас, як засвідчують предикативні структури, часто відношення одночасності / різночасності ускладнені додатковими відтінками значень, зокрема умовними, причиновими тощо. Наприклад: *а коли с# того покаеть добрыми длы. то англи бтжиш вессл'тс# вид#чо члтка в пока'нїи* (Чет. 1489, 278 зв.); *"ко оузрю вы. возра(д)уетс# ср(д)це ваше* (335 зв.). Тож такі відношення не можна кваліфікувати лише як часові – мовознавці кваліфікують їх як таксисні. Вони включають у себе зв'язок дій у часі, що ускладнений відношенням зумовленості (причиновими, умовними, допустовими) [5 : 99]. Отже, розглядаючи СПРПЧ, треба говорити про таксисні відношення, адже у пам'ятках української мови виявлені численні конструкції, в яких часові відношення ускладнені умовними або причиновими, отже, не є «чисто» часовими.

Як зауважує Ю. С. Маслов, таксисна сема в реченні виражена порядком розташування дієслів певної видової семантики, тобто першорядна роль належить саме виду дієслова [14 : 26]. За словами

¹⁰ Так само співвідносні дві інші категорії предикативності – модальність та персональність [12 : 219].

дослідника, значення одночасності, попередності і наступності в часі регулярно виникають внаслідок взаємодії видових форм, тому в деяких мовах вираження таксисних відношень може бути розглянуте як одна з найважливіших функцій дієслівного виду [Там само]. Цю думку підтримують О. В. Бондарко та Г. О. Золотова [5 : 111; 11 : 16].

Категорія таксису тісно пов'язана з іншою категорією – аспектуальністю. Аспектуальні значення відображають ту чи ту «оцінку», характеристику мовцем позначуваної дієсловом дії з погляду перебігу і розподілу цієї дії в часі, проте безвідносно до моменту мовлення [14 : 309-310]. Коли у висловлюванні присутні дві (і більше) дієслівні форми, що мають видову семантику, відповідні аспектуальні значення неминуче вступають у взаємодію і отримують таксисні ознаки «одночасність» або «послідовність у часі» – «попередність і наступність». [Там само : 311]. На думку О. В. Бондарка, елемент аспектуальності полягає у вираженні цілісних дій, а саме відношення послідовності є темпоральним [3 : 182].

Вибір видо-часових форм залежить від потреб мовця організувати текстовий час [11 : 26]. Цей вибір визначають об'єктивні хронологічні співвідношення між діями – їхня одночасність (паралелізм), попередність або наступність у часі. Складне речення не може функціонувати, якщо співвідношення модально-часових планів його предикативних частин виходить за межі можливих поєднань у цьому типі і цьому різновиді складнопідрядних речень [8 : 46].

Отже, кваліфікація відношень – одночасності чи різночасності – між предикативними частинами складнопідрядного речення часу передусім залежить від виду дієслів, зокрема у конструкціях із загальночасовими, неспеціалізованими, сполучниками, наприклад **коли, як** тощо, які виступають лише показником підрядності, не конкретизуючи часові відношення у реченні.

Відношення між предикативними частинами СПРПЧ (як центрального компонента незалежного таксису) можуть бути кваліфіковані як одночасні і різночасні. У межах першого відношення – одночасності – розрізнявані два типи: 1) повна одночасність і 2) часткова одночасність. У межах другого можна виокремити два підтипи: 1) попередність; 2) наступність.

Дієслова-присудки, виступаючи у формі недоконаного виду (всіх часових форм), позначають одночасні дії. Одночасними є такі дві дії, у яких збігається послідовність усіх моментів – від початкового до кінцевого, наприклад: *А якъ з ними роходили-смо-ся, чули-смо, же оние того Пилипчати кликали такъ* (АПГУ I, 1665, 53); *І по побѣда(х) та(к)же з(ъ) бубны вытрубляютъ: коли южь во(и)ска собѣ триумфъ составляютъ* (КЗ, 278). Отже, повна одночасність виражена таким співвідношенням дієслів-присудків: **недок. в. + недок. в.**¹¹ За певних умов співвідношення дієслів доконаного виду теж може виражати відношення одночасності, коли форми минулого часу доконаного виду «виступають у перфектному значенні, виражаючи одночасні «результативні» стани» [3 : 16]. Наприклад: *а яко стали предъ нами и предъ паны на правѣ, панъ Игнатъ Облазницкій жаловаль и положилъ свои листы граничныи* (АЗР I, 1421-1430, 42).

Якщо одна завершена дія, виражена дієсловом доконаного виду, відбувається в один із моментів другої, протяжної, вираженої формою недоконаного виду, йдеться про випадки часткової «синхронності» – одночасності дій [25 : 68]. Часткова одночасність може бути виражена співвідношенням дієслів-присудків: **недок. в. + док. в.** Наприклад: *Мартинъ жаловаль на Микулу: коли оральъ свое поле, тогда упустилъ мошьню, а въ ней 3 скотцы* (АЗР I, 1347, 15); *прото(ж) коли виде(л) иванъ г(с)а. идоучи к нѣмоу кр(с)титис#. трепето(м) многимъ оустрашилос# емU ср(д)це* (Чет., 1489, 126). Однак не завжди відношення часткової одночасності виражене співвідношенням різновидових дієслів-присудків. Наприклад, у реченнях можуть бути вжиті форми недоконаного виду, проте дія головної частини мислиться як одноактна, що відбувається в один із моментів дії підрядної: *Коли к Люблину едутъ, Михаилу Бубновскии мыто в нихъ берет у Воисечи з воза на ѡбѣдвѣ руце по грошу* (Лит. метр., 161).

Дієслова доконаного виду теж можуть позначати протяжні дії, проте, як зазначає Ф. Копечний, через комплексність дії вони не мають так званої часової перспективи. Це означає, що на лінії часової вісі, властивій дієсловам недоконаного виду, доконані дієслова виступають як точки [14 : 198-199]. Їхня протяжність може бути важливою, проте «у ній цікавить лише та кінцева точка, через яку ми включаємо її в лінію «рухомого» часу (процесуальність же можуть виражати лише недоконані дієслова)» [Там само : 199].

¹¹ Ліворуч позначена підрядна частина.

Співвідношення дієслів-присудків доконаного виду виражає переважно відношення різночасності дій. Їхні кінцеві межі можуть бути дотичні, або ці межі відділені якимось часовим інтервалом [23 : 9]. Загалом дослідники виділяють два типи відношень у межах різночасності – попередність (передування) і наступність (слідування): *а борзо коли єще внь того слова не вымовиль. коурь запн(л). або пнвєнь* (ПЄ, 303); *и коли прєстави(л)с# мисчи. стмыи михаи(л) погрєблѣ тѣло его* (Чет. 1489, 71). Аналізуючи організацію синтаксичної системи давньоруської мови, А. О. Припадчев так розмежовує ці поняття: «відношення передування характеризують діяльність суб'єктів згідно з рухом об'єктивного часу від минулого до майбутнього, тоді як відношення слідування ... відображає рух мислимого часу у зворотному напрямку – від майбутнього до минулого» [15 : 88-89].

Найчастіше послідовність дій виражає співвідношення дієслів-присудків доконаного виду, що є «основним засобом вираження динамічності ситуацій, які змінюють одна одну» [5 : 218].

Наприклад: *коже рнкы с# оустановиша. и посла Из#славъ къ брату своему Ростиславу. Смоленську* (ЛК, 1152, 459); *тогда, якъ напишуть, ваша милость тыи реистра первыи, съ тыми посполу зложивши, передъ господаремъ его милостью положишь* (АЮЗР I, 1576, 200). Специалізація дієслів доконаного виду для передачі різночасних дій пов'язана з їхньою специфікою: дієслово доконаного виду означає первісно дію як таку, що досягає своєї межі, а потім уже взагалі дію, що розглядається як єдине ціле – початок, середина і кінець [16 : 379]. Як зазначає Г. О. Золотова, доконаний вид означає, що погляд мовця «перетинає лінію процесу перпендикулярно», фіксує наявний стан речей [11 : 26]. Отже, така дія не сприймається як протяжна. Переважно за таких умов уживається дієслово минулого часу, рідше – майбутнього, минулий час доконаного виду вказує на минуле, що «безпосередньо передує іншому минулому (напр.: *коли N зайшов, то сказав*)» [2 : 238].

У складнопідрядних часових реченнях наступності А. П. Грищенко виокремлює такі варіанти часової послідовності [10 : 353]. 1. Після завершення результативної дії або стану підрядної частини настає і завершується результативна дія або стан головної: *и яко же услыша било церковное заутрени, възгласи къ мнѣ братъ* (КПП, 80). У таких реченнях обов'язковим є співвідношення форм дієслів доконаного виду минулого або майбутнього часу. 2. Після завершення результативної дії або стану підрядної частини настає тривала, не позначена результативністю дія головної: *а коли с# того покаеть добрыми дѣлы. то анѣли бѣжиш весел #тс# вид #чо члѣтка в пока'нїи* (Чет. 1489, 278 зв.). У таких конструкціях – присудок підрядної – дієслово доконаного виду минулого часу, головної – недоконаного виду минулого часу. У СПРПЧ з відношенням попередності так само можливе співвідношення дієслів-присудків минулого часу доконаного виду: *А наперед того, якъ панъ Яковъ велѣлъ покоиноного Івана кіями бити, то Яковъ Рожанскій, староста березовскій <, > вдарил Івана въ свѣтлицѣ по цокахъ <, > и въ комнату отпровадил* (ДНРМ, 1731, 240), або присудок головної частини виражений дієсловом минулого часу у формі недоконаного виду, а присудок підрядної – доконаного: *бо я самъ на тоє смотрѣлъ в той скарбниці, якъ єще огонь не разширился былъ* (ЛСам, 1655, 43) або недоконаного виду: *а дѣлат сіє за три дня, какъ водку гнат* (ЯМ, 1739, 252). При вираженні послідовності дій можливі такі поєднання дієслів-присудків: **док. в. + док. в.; док. в. + недок. в. ; док. в. / недок. в. + недок. в.**

Форми минулого часу однозначно не вказують на завершеність чи незавершеність самої дії, на відміну від форм доконаного виду, що власне і «служе граматичним засобом прямої вказівки на завершеність часу дії або, як зазвичай кажуть, на завершеність дії» [7 : 24].

Значення одночасності або послідовності можна з'ясувати на основі контекстуальної інформації, що може бути як додатковий фактор, так і єдиний засіб встановлення часових відношень. Найдавніші пам'ятки зберігають іще такі складнопідрядні конструкції, співвідношення видо-часових форм присудків у яких не можна кваліфікувати однозначно, що зумовлено незавершеністю процесу формування категорії виду в слов'янських мовах на той період. Досліджуючи функціонування дієслівних форм у «Повісті временних літ», Р. Ружичка зазначає, що вони могли вживатися то в тому, то в тому виді, отже, були «немаркованими» щодо виду [17 : 309, 312]. Префіксальні дієслова часто вживалися на позначення тривалої, протяжної дії, а послідовність однократних минулих дій могла бути вираженою дієсловами, вид яких не можна однозначно кваліфікувати [Там само : 316]. СПРПЧ з такими дієсловами, зокрема, виявлені і в пізніших пам'ятках, наприклад у Четї 1489 р.: *и ка(к) докончали собора. и прєпрѣше вканного аръ". ^ црктѣи ^лоучили. и прокл#ли* (Чет. 1489, 107 зв.). В аналізованому прикладі неможливо однозначно визначити значення префіксального

дієслова **докончали** – йдеться про те, що після закінчення собору відлучили від церкви і прокляли Арья чи коли закінчувався собор, то його відлучили від церкви і прокляли.

Чітке розмежування значень доконаного і недоконаного виду у безпрефіксних дієсловах належить, на думку П. С. Кузнецова, до порівняно пізнішого часу [6 : 269]. З огляду на це часто в пам'ятках єдиним критерієм визначення відношень є контекст, а також семантика сполучників і лексичні показники часу [20 : 10; 19 : 73; 24 : 50]. Тому при визначенні часових відношень у пам'ятках давньоукраїнської мови більшу увагу варто приділяти семантиці речення (тексту) та наявності різних лексичних конкретизаторів, зокрема співвідносних слів, що в окремих випадках виступають головним критерієм кваліфікації відношення.

Роль співвідношення вищо-часових форм дієслів-присудків у реченнях зі спеціалізованими сполучниками відрізняється від конструкцій зі сполучними засобами недиференційованого часового значення тим, що форми дієслів-присудків у таких СПРПЧ не визначають характеру часового співвідношення дій, адже його виражає сполучник, наприклад, сполучники **доки**, **поки** можуть підкреслювати процесність дії – обмежувальну одночасність. Форми дієслів-присудків «створюють додаткові значення – повторюваності чи однократності, часткового або повного збігу дій у часі тощо» [21 : 573]. Наприклад, у реченнях з обмежувальними сполучниками, що мають значення «до того часу як», дієслово-присудок доконаного виду обов'язково виступає лише в підрядній частині: *А княжнамъ ихъ милости казалъ мѣшкати на отчинѣ своей, **поки** ихъ милости дастъ Богъ облюбенцовъ* (АЗР I, 1495, 152). Якщо між частинами відношення обмежувальної одночасності, то обидва дієслова-присудки виражені формами недоконаного виду: *а городовъ оу рускои змли новыхъ **не ставити** ни сожъженого **нерубити докол#** миръ **стоитъ** за тѣ лѣ(т)* (Роз., 1352, 6). Коли такі сполучники виступають у значенні «раніше ніж», то в СПРПЧ в обох частинах дієслова будуть у формі доконаного виду: *Аже **поколя насѣшшили** войска запорожскіе и татарскіе, Демко Многогрѣшній **учинилъ** згуду с княземъ Ромодановскимъ* (ЛСам., 1668, 101).

Щодо особливостей СПРПЧ зі сполучниками на позначення швидкої послідовності дій, то в таких конструкціях наявна «аспектуальна однотипність частин» [1 : 189], тобто в головній і підрядній частинах дієслова-присудки минулого часу можуть бути вжиті лише у формах одного виду, «**мин. док. + мин. док.**», «**мин. недок. + мин. недок.**». В аналізованих пам'ятках трапляються лише СПРПЧ, в яких дієслова-присудки виражені формами доконаного виду. Наприклад: *только ризъ х(с)выхъ **прин#лас** . и кровь **вн#ла(с)*** (Чет. 1489, 115); *и скоро **только переправилъ** Росъ реку, у селѣ Конончи, **заразъ** оного тамъ **осадили** орда с козаками* (ЛСам., 1669, 105).

У реченнях із синкретичним умовно-часовим значенням дієслова-присудки позначають повторювані дії, ситуації, а також дії, пов'язані з планом майбутнього: «відношення слідування в плані майбутнього меншою мірою, ніж у плані минулого, характеризуються різноманітним ступенем абстракції і можуть бути передані різними мовними засобами» [15 : 97]. Було виявлено таку закономірність: найчастіше умовно-часове значення виявляється у випадках, якщо майбутній час передує теперішньому [19 : 461]. Наприклад: *заныже каждый холопъ, **коли** верема **возметъ** надъ своимъ господаремъ, **не можетъ** николи добра ему **мыслити*** (АЗР I, 1500, 211); *што **коли** промежи государем великих и ихъ земля **справится** и **докончается**, тые вещи грамотами и печатми на вѣчную память **утверждаются*** (1501-1503, 278).

Отже, вищо-часове співвідношення дієслів присудків у різні періоди розвитку мови у структурі СПРПЧ з недиференційованими сполучниками є основним, а в конструкціях зі спеціалізованими сполучниками – допоміжним засобом вираження семантико-синтаксичних відношень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
2. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики (Из университетских чтений) / В. А. Богородицкий. – [Изд. 4-ое, дополн.]. – Казань : Типо-литография Императорского Университета, 1913. – 552 с.
3. Бондарко А. В. Вид и время русского глагола / А. В. Бондарко. – М. : Просвещение, 1971. – 239 с.
4. Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1971. – 114 с.
5. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики. Языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб, 1999. – 257 с.
6. Борковский В. И., Кузнецов П. С. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – [Изд. 3-е стереотип.]. – М., 2006. – 512 с.
7. Бунина И. К. Система времен старославянского глагола / И. К. Бунина. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 160 с.

8. Гаврилова Г. Ф. Роль союзных средств в формировании парадигмы сложноподчиненного предложения / Г. Ф. Гаврилова // Неполнозначные слова как средства оформления в синтаксисе: [Межвуз. сб. науч. тр.]. – Ставрополь : СГПИ, 1988. – С. 39-48.
  9. Грищенко А. П. Складне речення / А. П. Грищенко // Історія української мови : Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 290-446.
  10. Грищенко А. П. Складнопідрядні речення з підрядними часовими / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова: У 5-ти кн. / [За заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969.
Кн. 3 : Синтаксис. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 347-362.
  11. Золотова Г. А. Категория времени с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8-29.
  12. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова ; [Под общей ред. д-ра филол. наук Г. А. Золотовой]. – М., 2004. – 544 с.
  13. Копечный Ф. [Из книги «Основы чешского синтаксиса»] / Ф. Копечный // Вопросы глагольного вида. Сборник. Сост. сб., ред., вступ. ст. и прим. проф. Ю. С. Маслова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 197-210.
  14. Маслов Ю. С. Избранные труды : Аспектология. Общее языкознание / Ю. С. Маслов / [Сост. и ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян]; Вступит. ст. А. В. Бондарко, Н. А. Козинцевой, Т. А. Майсака, В. А. Плунгяна. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.
  15. Припадчев А. А. Иерархическая организация синтаксической системы древнерусского книжного языка XI – XIII вв. (в аспекте отражения категории времени) / А. А. Припадчев. – Воронеж, 1986. – 176 с.
  16. Размусен Л. О глагольных временах / Л. Размусен // Журнал Министерства народного просвещения. – Июнь, часть ССLXXV. – СПб, 1891. – С. 376-417.
  17. Ружичка Р. Глагольный вид / Р. Ружичка // Вопросы глагольного вида. Сборник. Сост. сб., ред., вступ. ст. и прим. проф. Ю. С. Маслова. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 308-319.
  18. Русанівський В. М. Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI – XVII ст. / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 99 с.
  19. Русанівський В. М. Часова співвіднесеність дієслів-присудків у складному реченні / В. М. Русанівський // Історія української мови : Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 447-482.
  20. Скрипниченко А. З. Координация временных планов частей сложно-подчиненных предложений и синтаксическая функция морфологических форм времени глагола : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук / А. З. Скрипниченко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 29 с.
  21. Современный русский язык. Ч. II : Морфология. Синтаксис / [Под ред. Е. М. Галкиной-Федорук]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 638 с.
  22. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [Отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.
  23. Шаповалова Т. Е. Категория синтаксического времени в русском языке / Т. Е. Шаповалова. – М. : МПУ, 2000. – 151 с.
  24. Шувалова С. А. Смысловые отношения в сложном предложении и способы их выражения / С. А. Шувалова. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 160 с.
  25. Этерлей Е. Н. Соотносительное употребление форм аориста и имперфекта в сложноподчиненном предложении / Е. Н. Этерлей // История русского языка: Древнерусский период / [отв. ред. В. В. Колесов]. – Л., 1976. – С. 65-74.
  26. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М. : Наука, 1972. – С. 95-113.
- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1-5. – СПб., 1846-1853.
Т. 1. 1340-1506. – СПб., 1846. – 375 с. + 24 с. + 15 с.
- АПГУ I – Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в. / [Ред. и примеч. В. Л. Модзалевского]. – Чернигов : Типография Губернского земства, 1912-1914.
Вып. 1. – Чернигов : Типография Губернского земства, 1912. – 216 с. + 19 с.
- АЮЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1863. – Т. 1. 1361 – 1598. – 317 с.
- ДНРМ – Ділова і народнорозмовна мова України XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [Підгот. до вид. В. А. Передрієнко]. – К. : Наук. думка, 1976. – 416 с.
- КЗ – Зіновіїв К. Вірші. Приповіді посполиті / К. Зіновіїв / [Підгот. тексту І. П. Чепіги; Вступ. стаття В. П. Колосової, І. П. Чепіги; Іст.-літ. комент. В. П. Колосової]. – К. : Наук. думка, 1971. – 391 с.
- КПП – Абрамович Д. Кисво-Печерский патерик, или сказания о житіи и подвигахъ Святых Угодниковъ Кієво-Печерской лавры / Д. Абрамович. – К. : Лыбидь, 1991. – XXVI + 280 с.
- Лит. метр. – Литовська метрика. Книга 561. Ревізія українських замків 1545 року. [Підгот. В. Кравченко]. – К., 2005. – 600 с.
- ЛК – Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Издание восточной лит-ры, 1962. – С. 264-707.
- ЛСам. – Лїтопись Самовидца по новооткрытым спискам... с приложением трех малороссийских хроник. Издана Киевской временною комиссией для разбора древних актов. – К. : Типография К. Н. Милевского, 1878. – С. 1-208.
- ПС – Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – К., 2001. – 703 с.
- Роз. – Розов В. Українські грамоти. XIV в. і перша половина XV в. / В. Розов – К. : Друкарня УАН, 1928. – Т. 1. – 176, 75, IX.
- Чет. 1489 – Четъя 1489 р. – Рукопис зберігається в Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського, шифр. ДА / 415 л.
- ЯМ – Дневник Якова Марковича. Т. 4, 1735-1740 роки / [Видав В. Модзалевський] // Джерела до історії України – Русі. – К. – Львів, 1913. – Т. 22. – 386 с.

В статье в историческом аспекте рассмотрены особенности соотношения видовременных форм глаголов-сказуемых в сложных предложениях с придаточным времени. Выяснена их ведущая роль в выражении временных отношений в предложениях с общевременными союзами.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение с придаточным времени, недифференцированные (общевременные) союзы, таксис, совершенный и несовершенный вид глагола.

The article deals with the peculiarities of aspectual-temporal correlation of verbal predicate of the complex sentences. There were found out their leading role of expressing temporal relations in the sentences with undifferentiated conjunctions.

Key words: complex sentences with a subordinate clause of time, undifferentiated conjunctions, taxis, perfective and imperfective aspect.

УДК 811.161.2'367.625

У. М. Штанденко

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ Й СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДАД'ЄКТИВНИХ ДЕРИВАТИВ З СУФІКСОМ -И- У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто словотвірний аналіз відприкметникових дієслівних утворень з суфіксом -и-, здійснено структурно-семантичну класифікацію окремих підтипів, визначено мотиваційну базу виявлених у староукраїнських пам'ятках XIV – XVIII ст. відад'єктивних дериватів.

Ключові слова: відад'єктивний словотвір дієслів, структурно-семантичний підтип, словотворчий формант.

Дієслівні деривати упродовж багатьох століть творилися й продовжують творитися на основі вже наявних у мові ресурсів, що виявляється насамперед у залученні різних лексико-семантичних класів слів до актів творення нових утворень. Теоретичним питанням української дериватології присвячено праці І.Р. Вихованця, В.В. Грещука, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалика та інших вітчизняних лінгвістів. Науковці приділяли увагу питанням словотворення різних частин мови не лише в синхронному, а й у діахронному плані. Проте історія словотвору, незважаючи на її актуальність, досі залишається недостатньо вивченою. На відміну від сучасного, історичний словотвір репрезентовано порівняно невеликою кількістю робіт. Вивченню історії словотвору окремих частин мови присвячено низку як загальних досліджень, так і окремих розвідок з історії словотворчих формантів. Загальний огляд історії суфіксального словотвору прикметників здійснено у працях А.П. Грищенка, Л.М. Береговенко, І.І. Кунець.

Однак дериваційна система українського дієслова ще не була всебічно досліджена в плані діахронії. Дериватологічні дослідження здійснювано, як правило, на обмеженій джерельній базі. Тому особливій актуальності набули питання творення дієслів на різних етапах розвитку мови. Мета статті полягає в тому, щоб на основі свідчень староукраїнських пам'яток XIV – XVIII ст. дослідити дериваційні процеси в підсистемі відад'єктивних суфіксальних дієслів.

Деривати відприкметникового походження з суфіксом -и- у староукраїнський період XIV – XVIII ст. є продовженням словотвірних традицій праслов'янської мови. Варто зазначити, що більшість деад'єктивів із зазначеним суфіксом виявлено в пам'ятках, що відображають живу народнорозмовну мову. Найчастіше такі дієслова творилися від якісних прикметників.

Виявлені у староукраїнських пам'ятках деад'єктиви з суфіксом -и-, поділяємо на два типи утворень: 1) дієслова, що вказують на дію, характерну для того, хто має ознаку, названу мотивуючим прикметником, та 2) дієслова зі словотвірним значенням —наїдати ознакою або набувати ознаки". Розширений набір значень таких дериватів дає можливість виділити також кілька підтипів.

У текстах XIV – XVIII ст. виявлено такі приналежні до першої групи відприкметникові дієслова з суфіксом -и-: **благий** —добрий, милостивий; праведний, святий" — **блажити** —велияти, вихваляти", **ублажити**: Матерь Божия молити, и просити и *блажити* (1580, СУМ XVI – XVII II, 110); тебе в предложеній твоємъ имат *ублажити* (XVIII, ГГ, 103); **гордый** —надмірний, зверхній" — **гордити** —савитися до кого-, чого-небудь зневажливо, з погордою": Богомъ самымъ *гордили* (XVI, ІСУЯ I, 566); кто ва(с) слушаеть мене слушае(т): а кто вами *го(р)дитъ*, мною *го(р)дитъ* (кін. XVI ст., СУМ XVI – XVII VII, 23); **лакомый** —покусливий" — **лакомитис#**, **полакомитис#** —покуситися": кто ... *полакомитс#* добытки книги се#, да е прокла(т) (поч. XV, Зак., 68); **мудрый** —розумний, досвідчений" — **мудрити**, **умудрити** —просвітити мудрістю", **вымудритися** —вбитися на мудрого": так писмо святое чоловѣка веселит и *умудряет* (XVI, Кн. д., 121); *Вымудритися* ... умыслили суть (XVII, ІСУЯ I, 417); **мѣдль** —повільний" (Ср. II, 224), **медлый** — **медлити** —бритися, гаяти час", **умедлити**: сомтого, ко(с)ню, *ме(д)лю*, времени (1642, Слав., 131); *demor[or]*, косно, *ме(д)лю*,